

Képzeld, mi történt. Érzem, hogy öregszem.
Házunk a várunk, így gondolkozom.
Pedig nem kősziklára építettünk,
hanem utazunk, egymás melegében,
a ködös hídon, egy villamoson.

És azt érzem, hogy megtörténhet bármi,
mint akkor, ott, az első éjjelen.
Pedig csak sín visz. Köd van. Ki kell várni.
Ahoва te mész, oda jöjj velem.

Mesterházi Mónika

OLVASÓNAPLÓ JÓZSEF ATILÁRÓL

Ha a XX. századból, különösen az első feléből csak egy költőt szabad mondani – bár szívesebben mondanék többektől több konkrét verset –, akkor egyértelműen József Attiláról kell beszélnem. Vannak költők, akik nem állják jól az újraolvasás próbáját, vannak, akiknek ezzel még tartozom, és vannak, akiket felnőtt fejjel kezdek csak fölfedezni. De József Attila mindig is érvényes volt.

Nem mondom, hogy gyerekkoromban mindent értettem belőle. Volt otthon egy fekete-fehér fényképes MEDVETÁNC-lemezünk (Sebő Ferenc zenéje, Berek Kati dervisszavalása): agyonhallgattuk. Nem tudtam, hogy nem értem, de még a félreértések is evidenciaértékűek voltak. „*Lidi nénémnek öccse itt, Batukán*” (ezt helységnévnékné vettem), aztán ugyanitt: „*nem volt az Úr két paplana*”. Viszont azon sem akadtam fönn, amit már igenis a költő mond, hogy „*kinek verséért a halál / öles kondérban főz babot*” – mert valahogy kiderült, hogy az ilyesmi a vershez tartozik. Megtudtam erről a lemezről, milyen erővel hat a vers.

Azt már az iskolában tanultam, hogy „*A vén Duna karcsú gőzösökre gondol*”, de hogy ez erotikus kép, az csak később villant be. (Azt a versszakot, amelyikben „*szerető is kéne*”, azt hiszem, kihagyták a gyerekek számára csonkított olvasókönyvi közlésből, ahogy az ITT VAN AZ ŐSZ-ből is kimaradt a csokolózós versszak.) Később tanultuk az elkötelezett verseket (MONDD, MIT ÉRLEL, NYÁR), de a szövegek mindig gazdagabbak voltak, mint az üzenet, amit ki akartak belőlük lúgozni. Az életrajzból feleltünk, ami utólag talán szerencse, mert bennem az árva gyerekből öngyilkossá lett költő sorsa nem telt meg olyan mindent kizáró mitologikus színezettel, mint később, rövid magyartanári pályafutásom során néhány tanítványomban, akik meg lehettek győződve, hogy én csak a szövegekről beszélek, de elhallgatom a lényegét. (Igaz, valóban kezdő voltam, a téma is és a gondolataim is jobban érdekelték, mint megcélzott közönségem.)

Talán József Attila tett versolvasóvá, legalábbis az ő verseit olvastam először *végig*,

már a gimnáziumban, ahol valóban az irodalomról tanultunk. Verseit azóta is olvasom időről időre, és gyakran vagyok velük úgy, hogy „már száz ezer éve nézem, amit meglátok hirtelen”. Ha belegondolok, ez össze is függ: József Attila versei (fájdalmon vagy játékon, érzéseken és gondolatokon túl) a világ részleteit olyan analitikus pontossággal figyelik meg, és olyan hangsúlytalanul, háttérként építik magukba, hogy újra rájuk kell találni, hogy háromdimenziós evidenciákká kibomoljanak. Ha ezt meg lehetne tőle tanulni. A baj csak az, hogy amit az *előtérben* mond, ahelyett mi állna: ma, vagy nekünk, vagy nekem nem célom – megpróbáltam, de nem akarom folytatni –, hogy így valljak, ilyen mértékben szóljak magamról, arról nem is beszélve, hogy a társadalomhoz. Tandori JÓZSEF ATTILA című verse jut eszembe: „Egy időn túl, de hogy egy fokon, nem lehet már ugyanazt / mondani, ugyanazt a »tragikumot« élhetőnek érezni, »élhetőnek« –”.

József Attila sem azonos mindig bennem. Ha madártávlatból nézem, a személyiségével, költői és emberi alkatával kezdem. Az önérzet, a lázadás, a gondolat, a részletekre, más emberekre és önmagára irányuló figyelem, az érzékenység, a pontosság, az őszinte indulat, a szépség és a játék költője egyszerre. (Más talán máshogy vagy más sorrendben határozná meg.) Végtelenen személyes, egyszer gyengéd, máskor követelődően önző. Ismerek olyan versolvasót, aki e legutóbbi vonása miatt egészében nem tud vele mit kezdeni. A „jog szerint enyém” fogalmával én is vitatkozom magamban, mert nem hiszem, hogy bárkit annyira ki lehetne sajájtítani. De azt hiszem, a szeretet kiszolgáltatottságát, a szeretetnek-szerelemnek kiszolgáltatott létet József Attila örök érvénnyel fogalmazta meg.

Ám ez a személyesség nemigen fokozható vagy folytatható. Egyes költőktől kifejezetten nehéz volna elképzelni ilyesmit: „T. S. Eliot, *hidd el, hogy nagyon szeretlek*”. (Bár az 1924-es és 1934-es József Attila jobban különbözik egymástól, mint az érett József Attila és az érett Eliot.) De nem a személyesség számít, ez talán alkat, kor, ízlés kérdése is, hanem a személyiség hitele, az élmény hitelessége, a megszólalás tépje, bárhogy kódolják is a költők. És szeretném tudni, hogyan lehetett volna személytelenül megírni az önérzet olyan verseit, amilyen például a LEVEGŐT!

Mindenesetre a József Attila utáni költészetnek a személyesség – társadalmi mondanivaló – képiség és zeneiség ilyen összetartozását meg kellett bontania, ha nem akarta óhatatlanul alulmúlni az ő teljesítményét. Azóta többször változott a költészet beszédmódja,* személytelenné klasszicizálódott, kezdett önmagára vonatkozni, ironikus lett és zenétlen (persze ez is csak madártávlatból, számos kivétellel). Mostanában újra változik, mintha a komolyság és a zeneiség visszatérne.

József Attila verseiben tehát nagyon sok minden együtt volt, ami aztán különvált irányzatok és nemzedékek során, ezért nem csoda, ha (feltételezem:) mindenki kicsit mást lát benne. És mint mondtam, bennem például változik ő maga is. Ezért is olvas-tam most újra a verseit (illetve részben, hogy ezt megtudjam).

Érdekes dolgokat tapasztaltam. Rögtön magáról a könyvről, a Stoll Béla szerkesztette kötetéről, amelyet eddig sosem olvastam végig. A KEDVES JOCÓ!-val induló könyv a verseket kronologikusan közli, tehát nem a költő válogató szándéka alapján, amit, gondolom, a válogatást és javításokat tartalmazó MEDVETÁNC-kötet problematikussá is tenné. A filológiai szempont világos: a szövegekben nyomon követhető egy-egy motívum, rím, versszak stb. fejlődése, helykeresése, továbbá a költő érzelmi-politikai-gondolati korszakai. Amellett az ún. „kései” töredékek mindenképpen felérnek a kötetversekkel. De ha nem tudnám, hogy József Attila a kedvenc költőm, a Stoll-féle kötet első

* Ahogy ezt például Ferencz Győző leírta (*HOL A KÖLTÉSZET MOSTANÁBAN?* Nagyvilág, 1999).

száz-százötven oldala biztosan nem győzne meg róla. József Attila ugyanis az a költő, aki fiatalon, tizenhat évesen is ismerte már annyira a formát, hogy kegyetlenül befeszte, lekerekítette a verseit (korai töredékre nem emlékszem) – viszont (logikusan) épp korai versből van a legtöbb. Versolvasóként tehát szívesebben olvasom külön a vállalt verseket és külön a többit, a vázlatoknak, a műhelynek, a jó* rossz verseknek kijáró lelkedéssel.

Így viszont valóban nyomon tudtam követni a számomra fontos versek megjelenésének sűrűségét és a hozzájuk fűződő viszonyom változását. 1927 előtt kb. öt olyan verset találtam, amely beleillik József Attila-képembe. (A kötetcímként is szereplőeken túl leginkább a MEGFÁRADT EMBER ilyen és a KOPOGTATÁS NÉLKÜL.) Aztán 1927 és 1930 között következik jó néhány nekem feltétlenül fontos vers, meghozzá érdekes módon olyanok, amelyek dalszépségüknél fogva annak idején legelőször kerültek közel hozzám (például ÁLDALAK BÚVAL, VIGALOMMAL). 1932 után már nem érdemes számolni, majdnem minden fontos. De az 1932–35 közötti korszak, a gondolati-filozófiai versek később értek el hozzám: az 1935 utáni gyötrelmes versek valószínűleg minden olvasóra sokkal erősebben hatnak, mint ezek. Viszont az történt velem, és kíváncsi vagyok, más is van-e így, hogy a legnagyobb dinamikájú versek, mint a KÉSEI SIRATÓ és a NAGYON FÁJ (különösen így, sorban olvasva) nem hatottak úgy, mint régen. A többi, létről, halálról, Istenről szóló vers viszont úgy él bennem, hogy nem szeretném szételemezni őket.

*

Úgyhogy megfigyelésre a gondolati versekkel kapcsolatban jutottam, és zárásként ezt írom ide. József Attila több versében alkotja újra a külvárosi táj elemeiben a maga közérzetét. (Illetve a „közérzet” már a személytelenebb utókor szava: a költő a „lélekről” beszél.) A KÜLVÁROSI ÉJ ismerkedés a témával. Majdnem végig leírás, míg a vers végén a költő az éjt meg nem szólítja, és el nem ér a kettős lezárásig („*Ne üljön lelkünkre szenvedés. / Ne csípjé testünket féreg*”). Leírással kezdődik a vers, hasonlattal. Erről a hasonlatról akarok beszélni.

*„A mellékudvarból a fény
hálóját lassan emeli,
mint gödör a víz fenekén,
konyhánk már homállyal teli.”*

Nemes Nagy Ágnes A KÖLTŐI KÉP-ben bőségesen elemzi, mi módon tud hasonlított és hasonló egymáshoz viszonyulni (megvilágítani, ráismertetni, meglepni, önállósulni stb.). Itt csak annyit mondok, hogy a mondat *szerkezet*e a hasonlítottra irányítja a figyelmünket, és a hivatkozási pontot, a hasonlót gyorsan, magyarázatként, evidenciaként villantja föl. Ebben a *megvilágító* szándékban József Attila külvárosi tájat leíró közérzetversei nem különböznek egymástól. Mégis változó, mit tekint evidensnek, azaz mi a hasonló. Különböznem is kezdett volna bele annyiszor ugyanabba a témába.

A fenti négy sorból kiderül, hogy a vers színhelye a konyha, hőse a fény, amely a látóvilágot kihalássza a mellékudvarból, és a konyha nem is vizesgödörhöz, hanem magához a víz alatti gödörhöz hasonlít. („*Mint gyűrött gödör feneke a táj*”, mondja Pilinszky, hasonló lelki tájat alkotva magának.) Még egy hasonlatot említek: maga az éj úgy csüng „*az egen, mint kötelen / foszló perkál s az életen / a bú*”. Ennek az az érdekessége, hogy két evidenciaelemmel dolgozik: látványval és fogalommal egyszerre. A versben a konyhát

* Nem fokhatározó: minőségjelző!

és az éjszakát is olyan evidens elemekkel szemlélteti, amelyek a konkrét helyzetben valószínűleg jelen vannak, nem pusztán a költői képzelet társítja oda őket. Így hatványozottan hatnak. (Mint A VÁROS PEREMÉN-ben a guanó.)

A TÉLI ÉJSZAKA két hasonlatát emelem ki: „Tündöklök, mint a gondolat maga, / a téli éjszaka.” Látszik, hogy maga a vers mennyivel éteribb, absztraktabb: evidenciának azt tekinti, ahogy a gondolat tündöklök, tehát egy külön metaforát. És a másik hasonlat: „Téli éjszaka. Benne, / mint külön kis téli éj, / egy tehervonat a síkságra ér.” Tehát a nagyobb téli éjszakának a kisebb olyan részhalmaza, mint a tehervonat? Csak a síkság marad. Vagyis a semmi a semminek. A KÖLTŐNK ÉS KORA pontosan ezt fogja mondani (a versről magáról): „Úgy szállong a semmi benne, / mintha valaminek lenne / a pora...”

AZ ELÉGIA előterében már a lélek áll (leng), tőle kérdi a költő, magára ismer-e a tájban. Látszólag a verszárlat mondja csak ki a feleletet: „óh lélek! Ez a hazám.” Ám a vers ezzel a hasonlattal indul:

„Mint olmos ég alatt lecsapódva, tetlen,
füst száll a szomorú táj felett,
úgy leng a lelkem,
alacsonyán.
Leng, nem suhan.”

Mielőtt tehát a kérdést feltenné, a lélek szemléltetésére máris a szomorú tájat hívja evidenciának. A másik hasonlat másért érdekes:

„Magadra ismersz? Itt a lelkek
egy megszerkesztett, szép, szilárd jövőt
oly üresen várnak, mint ahogy a telkek
köröskörül mélán és komorlón
álmodoznak gyors szibongást szövő
magas házakról.”

Ebben az azonosságról szóló versben a hasonlat két fele teljesen egyenrangú. Nem is egy vonatkozásban találkoznak, hanem két pilléreként tartják meg az épületet, mintha a költő, „az adott világ / varázsainak mérnöke” (ahogy egy verssel korábban, A VÁROS PEREMÉN-ben ígérte) már szerkesztené is a harmóniát. A lelkek jövőt várnak, a telkek házakat. A jövő jelzői mind érvényesek a házra (megszerkesztett, szép, szilárd), a lelkek határozója, az üresen, az üres telkekre mutat, míg a telkekhez az igéjük a két határozójával (mélán és komorlón álmodoznak) csak megszemélyesítés révén tartozik, az emberi lelkekhez viszont evidens módon társul. A lelkek-telkek ráadásul rímel is, így végképp felcserélhetőek. A szerkezetben is *magára ismerhet* a lélek, mire a címben jelzett elégikus lezárás ki is mondja az azonosságot.

*

Ha most egyik kedves költőm egyik verstípusának egyetlen elemét választottam, nem jelenti azt, hogy ne szeretnék egész versekről beszélgetni. József Attila verseiről bármikor lehet hosszan beszélni, és az elemzőnek csak egy félelme lehet, hogy mindezt már rég leírták. De ez a versírással is van így néha. Mindenesetre nem volna jó félelemből visszarettenni a versről való gondolkozástól.